

**ЕТНОГРАФІЧНІ ТА ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ ВИДАННЯ
У ПРИВАТНІЙ БІБЛІОТЕЦІ Г.П. АЛЕКСЄЄВА**

Висвітлено історію приватної бібліотеки катеринославського дворянина Г. П. Алексєєва та наявності в ній етнографічних і фольклористичних видань.

Ключові слова: бібліотека, Г.П. Алексєєв, Катеринослав, етнографічні і фольклористичні видання.

Освещена история частной библиотеки екатеринославского дворянина Г. П. Алексеева и наличие в ней этнографических и фольклорных изданий.

Ключевые слова: частная библиотека, Г.П. Алексеев, Екатеринослав, этнографические и фольклорные издания.

The article deals with history of the private library with ethnographic and folklore editions which belonged to a Katerinoslav nobleman G.P. Alexeev.

Key words: a private library, G.P. Alexeev, Katerinoslav, ethnographic and folklore editions.

На сучасному етапі увагу дослідників привертають процеси розвитку вітчизняної культури XIX – XX ст. Науковці висвітлюють до нашого часу невідомі події та факти, які дозволяють виявити широке коло діяльності громадських та культурних діячів на ниві книжкової та бібліотечної спадщини. Подвижницька діяльність, зокрема створення власних книгозбірень, свідчить про високий інтелектуальний рівень дворянства українських губерній та шановане ставлення до книги як джерела знань. Мета даного дослідження полягає у вивченні приватної книжкової колекції дворянина, культурно-громадського діяча, почесного громадянина Катеринослава, радника Г.П. Алексєєва.

Життя та діяльність Г.П. Алексєєва тісно пов'язані з його родовим маєтком Котовка Новомосковського повіту (нині – Магдалинівський район) Катеринославської губернії. Котовка була культурним центром, де збирались різні громадські та культурно-освітні діячі, спілкувалися, обговорювали назрілі питання. У дослідженні основним документом став «Каталог Котовской библиотеки Обер-Гофмейстера Г.П. Алексеева», укладений у 1913 році. Початок створення каталогу відноситься до 1880-х років і пов'язаний з ім'ям Еми Коулз, яка в той період працювала гувернанткою в родині і виконувала копітку та «брудну» роботу з перегляду бібліотечного зібрання. З листування Г.П. Алексєєва, вміщеного в «Епістолярній спадщині академіка Д. І. Яворницького» відомо, що на початку XX ст. за улаштування бібліотеки

відповідали дві «бібліотекарші». Можна припустити, що продовжили складати каталог саме вони. Зазначений «Каталог» зберігся до наших часів та посідає почесне місце у Дніпропетровському національному історичному музеї ім. Д.І. Яворницького (далі-ДНІМ). Бібліографічне видання є цінним історичним джерелом у процесі вивчення книжкової спадщини та її галузевих напрямків [3, с. 843; 5, р. 197-198].

Цікавою є доля цієї приватної бібліотеки. З «Епістолярної спадщини академіка Д. І. Яворницького» відомо, що після смерті Г.П. Алексеєва у 1914 р. книжкове зібрання дісталось зятю князю М. П. Урусову та його дружині В.Г. Урусовій (доньці Г.П. Алексеєва) [2, с. 125]. До 1918 р. про бібліотеку піклувалася родина. Відомо, що під час зміни влади у Катеринославській губернії Котовська бібліотека вже нараховувала 27 тис. книг, знаходилася в будинку в неналежному стані та мала сумний вигляд: книжкові шафи були перевернуті солдатами. Сторінки рідкісних видань унікальної приватної бібліотеки видиралися й використовувалися для куріння. У січні 1918 р. було викрадено «Каталог» та всі українські видання [5, р. 301, 346]. У березні 1918 р. з місцевої газети «Приднепровский край» відомо, що приватна бібліотека була розпорошена: одна частина перейшла у розпорядження Катеринославського комітету «Бунд» («Всеобщий еврейский рабочий союз в Белоруссии, Литве, Польше, России», 1890-1921 рр.). Другу частину більшовики готували для передачі до Народного університету імені М. Караваєва [7; 8]. У квітні 1918 р. родина Алексеєвих-Урусових та їх знайома, викладач німецької й французької мов Катеринославської першої чоловічої гімназії К. І. Кранц були опікувалися пошуком та поверненням книг з бібліотеки її власникам [3, с. 846; 5, р. 351, 362].

З метою збереження цінної приватної бібліотеки Катеринославська губерньська земська управа звернулася до губерньської Ради з проханням повернути бібліотеку під контроль губерньського відомства. Подальших відомостей про цілісну бібліотеку немає. З метою збереження деякі примірники донькою та дружиною Г. П. Алексеєва були передані до Обласного музею ім. Поля. За «Епістолярною спадщиною академіка Д. І. Яворницького» відомо, що деякі видання знаходяться в фондах ДНІМ (наприклад, «Евангелие» 1637 р.) [9, с. 8]. Зміст «Каталога» говорить сам за себе. Тільки любов до книг як історичних джерел та носіїв інформації допомогла катеринославському дворянину Г.П. Алексеєву зібрати унікальну книжково-журнальну колекцію.

Бібліотека була однією з найбільших приватних книгозбірень Катеринославської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Її кількісний та якісний склад дозволяє зробити висновок про тривалий час її створення. У Котовці збиралося елітне товариство. Затишний маєток родини Алексеєвих відвідували представники катеринославської еліти і родичі власників бібліотеки. Частими гостями були викладачі Катеринославської гімназії та реального училища П. Окулов, О. Юдін. Знайомство Г.П. Алексеєва з Д. І. Яворницьким швидко переросло в їх міцну дружбу. Директора історичного

музею ім. О. Поля постійно запрошували і з нетерпінням чекали у родовому маєтку [1, с. 130; 6].

Згідно з «Каталогом», Котовська бібліотека складалася з книг та періодичних видань українською, російською та іноземними мовами. З листів Еми Коулз відомо, що у 1880-х рр. власна бібліотека Г.П. Алексеєва налічувала понад шість тисяч книг, більшість з яких складала історична література. У 1910-х рр., за нашими підрахунками, загальний бібліотечний фонд Котовської колекції нараховував близько 15 тис. томів. Книги розподілялися за 11 відділами: старовинні книги; богослов'я (теологія); філософія та педагогіка; словесність та література; історія; мистецтво; природничі науки та математика; суспільствознавство; прикладні знання; довідкові; дитячі книжки. Крім того, укладач «Каталогу» розбив зазначені відділи на підвідділи (11), до яких внесено іноземні видання за визначеною тематикою [4; 5, р. 203-204].

Бібліотека катеринославського дворянина мала різноманітний світовий книжковий репертуар. Наукову літературу Г.П. Алексеєв купував під час виїздів до інших міст Російської імперії та за кордон. Тісні та тривалі стосунки культурно-освітнього діяча з видавництвами Росії та інших країн допомагали поповнювати книгозбірню цінними за змістом та часом виданнями. Певну частину фонду складала дарунки авторів та знайомих родини Алексеєвих. Вивчаючи бібліотечну літературу, Г.П. Алексеєв переймав досвід із групування книг та періодичних видань за конкретною тематикою, їх розміщення, надання номерів відділам. Класифікація видань приватної бібліотеки була власною, створеною самим фундатором. Позначення відділів починалося з одиниць й закінчувалося чотиризначними цифрами.

Власну бібліотеку діяч зберігав у шафах, кількість яких, за «Каталогом», складала понад дві сотні. З листа П.М. Сочинського відомо, що у 1906 р. після ремонту зали для бібліотеки кількість спеціально збудованих шаф налічувала 54 одиниці [3, с. 496]. Місткість шаф розрізнялася кількістю полиць: від чотирьох до восьми. Мистецтвознавчі видання (великі формати) Г.П. Алексеєв розміщував на I-III полицях.

Найбільшими за обсягом були відділ белетристичної літератури (художньої) та відділ історичних видань (кожний – понад 2 тис. прим.). У приватній книгозбірні етнографічна література, що вивчає побут, звичаї, обряди, вірування, входила до широкого комплексу історичної літератури. Джерела, присвячені фольклору, входили до складу етнографії та народної творчості і окреме місце посідали у відділі «Література та словесність».

У приватній бібліотеці Г.П. Алексеєва за визначеною тематикою широко представлені загальноісторичні книги відомих українських, російських та зарубіжних дослідників (Г. Боплан «Опис України» (1832 р.), Г. Вейс «Внешний быт народов древнейших времен до наших» (1875 р.), С. Герберштейн «Записки о Московии» (1886 р.). Власник бібліотеки збирав і літописні оповіді про малоросійський народ та його історію, зокрема книги В. Антоновича, М. Аркаса, А. Рігельмана [4, в. 4].

Коло інтересів діяча було різноманітним. Катеринославського дворянина цікавила етнографія України, яка представлена в книгозбірні працями відомих

українських істориків та етнографів: Д. Бантиш-Каменського, О. Єфименка, М. Костомарова, О. Лазаревського, М. Маркевича. Змістовними є праці Г. Данилевського «Украинская старина» (1866 р.), О. Левицького «Очерки народной жизни в Малороссии» (1902 р.). Серед видань етнографічного змісту нашу увагу привернули книги белетриста і публіциста В. Авсеєнка, альманах «Украинец» (1864 р.), на сторінках якого друкувалися статті про традиційно-побутову культуру народу, українське життя та його події, публіцистичні твори. До бібліотеки фундатора надійшли книги історика XIX ст. М. Сементовського («Старина Малороссийская, Запорожская и Донская» (1846 р.) та інші) [4, в. 4].

Грунтовним був розділ, присвячений історії окремих українських губерній та міст. На полицях бібліотеки зберігалися такі книги: Д. Багалій «История города Харькова» (1905 р.), Ф. Мойсєєв «Столетний юбилей Херсона» (1878 р.), Ф. Ніколайчик «Город Кременчуг» (1891 р.), М. Сементовський «Киев, его святыни, древности» (1881 р.), Я. Щоголев «Слобожанщина» (1898 р.). Зацікавленість Г. П. Алексєєва викликала книга письменника, громадського діяча XIX ст. В. Площанського «Прикарпатская Русь», присвяченої історії галицько-руських родин та їх сімейного побуту. У зазначених збірках присутні фольклорно-етнографічні мотиви українського народу [4, в. 4].

Підвищену увагу катеринославський діяч приділяв літературі з історії Запоріжжя. У бібліотеці гідне місце посідали книги В. Антоновича («Последние времена козачества»), А. Кащенко («Запорозька слава»), А. Скальковського («Історія Нової Січі»), Д. Яворницького («По следам запорожцев»), які подають опис побуту, звичаїв, вірувань козацького роду. В книзі українського письменника, етнографа Олекси Стороженка «Українські оповідання: в 2-х т.» (1863 р.) відображалось українське життя, зокрема селянський побут, легенди й повір'я козаків. Цікавою є книга російського історика початку XX ст. А. Кузьміна «Запорожская Сечь» (1902 р.), що містить поетичний опис запорозьких земель та природи на Січі. Історичний відділ Котовської бібліотеки зберігав книги, присвячені історії, культурі, етнографічним особливостям народів світу Англії, Туреччини, Чехії, Польщі, Китаю, Індії (С. Долгов «Ведомости о Китайской земле и глубокой Индии» (1899 р.), П. Дурдик «Чехия» (1871 р.)).

У своїй діяльності Г. П. Алексєєв користувався інформацією про розвиток матеріальної та духовної культури місцевого краю. Такі відомості містили краєзнавчі збірники та багатотомні видання («Днепр и Приднепровье» (1898 р.), «Древности Приднепровья» (1899 р.), М. Владимиров «Первое столетие Екатеринослава» (1887 р.). Етнографічні аспекти містилися в художніх творах українських письменників П. Гулака-Артемівського, Марко Вовчка, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Куліша. В бібліотеці катеринославського діяча етнографічні і фольклористичні матеріали містили «Записки» та «Труды» різних наукових товариств України, Росії. Вони публікували статті, нотатки, історичні огляди,

що розкривали питання походження окремих етнографічних груп українського та російського народів [4, в. 3].

Вивчаючи «Каталог» Котовської бібліотеки, нами були виявлені географічні видання, які тісно пов'язані з етнографією змістом та висвітлювали питання етнічної історії, розселення та особливості розвитку народів світу (В. Ноймар «История земли», «Полное собрание ученых путешествий по России» (1818 р.), Страбон «География: в 17 книгах» (1879 р.). Колекціонер збирав довідкову літературу в окремому 9 відділі. Г. П. Алексєєв купував енциклопедичні та народні календарі, які містили повну інформацію з питань етнічної історії, етнографії та фольклору («Киевский народный календарь» (1871-1906 рр.), «Новороссийский календарь» (1855-1892 рр.). Культурно-освітній діяч придбав для своєї колекції найцінніші за змістом та найбільші за обсягом довідкові видання: «Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона в 82 т.» (1890-1904 рр.); «Энциклопедический словарь» російського видавця, бібліографа Ф. Павленкова (1899 р.) [4, в. 9].

Надзвичайно важливим є дослідження іноземних видань з бібліотеки Г. П. Алексєєва. Цей фонд містив літературу різних часів, починаючи з кінця XVIII до початку XX ст. Підкреслюючи універсальний характер бібліотечного зібрання, катеринославський діяч перевагу віддавав франкомовній літературі XVIII та XIX ст. Крім того, до складу бібліотеки входили німецькі видання.

У приватному зібранні фольклористичні видання були присвячені народній поетичній творчості, пісенній спадщині українського народу в цілому, музичному фольклору (народним думам, козацьким, чумацьким, дитячим пісням). Фольклористика відображала культурну та соціальну самобутність життя українського народу. Зазначимо такі видання: М. Лисенко «Українські пісні» (1890 р.), І. Рудченко «Чумацькі народні пісні» (1874 р.), «Исторические песни малорусского народа. Ч. 1, 2» (1874 р.), «Малороссийские народные думы и песни» (1836 р.), «Народные южнорусские песни» (1854 р.). У бібліотеці була представлена література з різних жанрів українського фольклору. Серед книг цього відділу увагу дослідника привернула книга М. Костомарова «Черниговка: повесть – быль» (1881 р.), яка в художньо-фольклорній формі подавала перекази та легенди місцевої інтелігенції [4, в. 5].

Увагу Г. П. Алексєєва привертала література, присвячена декоративно-прикладному мистецтву, зокрема народним писанкам. Вкажемо на книгу видавця першого каталогу писанок, члена Російського географічного товариства С. Кульжинського «Описание коллекций народных пысанок. Лубенский музей» (1899 р.). На полицях бібліотеки була представлена література з міфології, дитячі казки, приказки («Мифология», П. Польовий «Народные русские сказки») [4, в. 4].

Окреме місце посідали фольклористичні та етнографічні українські збірники, мистецькі альбоми. Серед них: «Альбом украинских поэтов», «Галерея киевских достопримечательностей» (1858 р.), «Киев теперь и прежде» (1888 р.).

В приватній бібліотеці значний комплекс складали періодичні видання. До визначеної тематики можна віднести російські, українські та місцеві

журнали, які друкували матеріали з історії української та російської культури, народних традицій, етнічних особливостей, свят, мовних питань, літературно-мистецьких заходів та форм їх популяризації серед населення Російської імперії, до складу якої входила Катеринославська губернія (Вестник Европы (1802-1872), Исторический вестник (1884-1912), Русская старина, Киевская старина, Украинский журнал, Южный сборник) [4, в. 11].

Отже, наукове значення приватної книгозбірні у культурно-освітньому просторі Катеринославщини на початку ХХ ст. безперечно. Змістовне багатогалузеве наповнення бібліотеки свідчить про високий інтелектуальний рівень катеринославського дворянства, його прихильного ставлення до книжкової спадщини та періодичних видань. Виявлення та тематичний аналіз етнографічних і фольклористичних видань приватної бібліотеки допомагає судити про загальний розвиток видавництва книг історичної та літературознавчої тематики, які виходили у Російській імперії та за кордоном у ХVIII – ХХ ст. За типами видань зазначена література поділялася на наукові, науково-популярні, довідкові, художні, дитячі, надруковані російською, українською, французькою та німецькою мовами.

Бібліографічні посилання:

1. Абросимова С. В. Катеринославські дворяни Алексеєви / С. В. Абросимова // Південна Україна ХVIII – ХХ ст. – Запоріжжя, 2003. – Вип. 7. – С. 126-140.
2. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 4: Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / упоряд.: С. В. Абросимова, А. І. Перкова, О. В. Піцик. – Д., 2005. – 496 с.
3. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 5: Листи рідних, друзів і знайомих до Д. І. Яворницького / уклад.: С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова та ін.. – Д., 2010. – 950 с.
4. Каталог Котовской библиотеки Обер-Гофмейстера Г. П. Алексеєва. – Б. м.и., 1913. – [800 с.]
5. Letters of life in an aristocratic Russian Household before and after the Revolution. Amy Coles and princess Vera Urusov / ed. and. annot. by N. Tyrras. – USA: Edwin Mellen Press, 2000. – 433 p.
6. Мальцев А. Ф. Г. П. Алексеєв: некролог / А. Ф. Мальцев. – Полтава, 1914. – 7 с.
7. Приднепровский край. – 1918. – 21 апр. – № 6429. – С. 5.
8. Приднепровский край. – 1918. – 10 мая. - № 6442. – С. 3-4.
9. Старопечатные кириллические издания в Днепропетровском историческом музее, 1574-1800 гг.: каталог / сост. С. В. Абросимова. – Д., 1988. – 45 с.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.